

QARAQALPAQ POEZIYASINIŇ RAWAJLANIWINDA KÓRKEM AWDARMA ÁHMIYETI

Ubayxanova Miywagúl

QMU doktoranti

Awdarmalaw bir qarağanda ápiwayiday bolıwı múmkin, biraq onıń mashaqatı oğada awır, ásiyese kórkem awdarma - onı orınlawshıdan tereń bilim, talant hám zeyin, ilgirlik talap etedi. Bul tuwralı belgili ilimpaz, akademik Baxtiyar Nazarov “Kórkem awdarma menen awdarma islew eki jónelis bolıp, birinshisi kórkem dóretiwshilikke tán, ekinshisi, ilimiy analizge tiykarlangan kórkem jağday esaplansa da, olar óz-ara baylanıslı. Solay eken, awdarma islew ilimi hám bul tarawdı shette qaldırmaw, tuwısqan tillerdi kórkem awdarıwdıń tiykarğı talapları negizinde qaraqalpaq, ózbek hám túrkmen ádebiyatlarınan ámelge asırılğan awdarma islengen shıǵarmalardıń jetiskenlik hám kemshiliklerin óz waqtında analizlep barıw kerek,”¹degen edi. Shınında da, búgingi qaraqalpaq ádebiyatında jańa awdarmalar payda bolıp, tilekke qarsı barlıq islengen awdarmağa qunlı pikirler, sın pikirler derlik bildirilip atırğan joq. Biz tek awdarmalardı oqıw menen ǵana sheklenip atırımız.

Kórkem awdarma ózi bolıwı múmkin be? Kórkem awdarma degenimiz ne? Ne ushın awdarmashılar awdarma islengen kórkem shıǵarmanı qayta awdaradı? Kórkem awdarma teksti tıp nusqa menen qanday baylanısqa iye? Ne ushın bir teksten islengen awdarmalar hár túrli bolıp keledi? Awdarmashıǵa hám islengen awdarmağa iseniwge bolama? Oqıwshı negizinde awdarılğan tekstten neni oqıydı?

Joqarıdağı hám basqa da tolıp atırğan sorawlar izertlewshiler, ámeliyatshı awdarmashılar hám kórkem tekstti oqıp beriwshiler aldında búgingi kúnde de sheshimin tappagan sorawlar bolıp qaldı, sebebi kórkem awdarma - (keńirek aytqanda ulıwma awdarma) mádeniy hám ádebiy baylanıslar arasındagı máseleni dóretiwshilik penen sheshiwde quramalı hám belgisiz túsinik kategoriyasına kiredi. Kórkem awdarma boyınsha awdarmalardıń kópshilik bólegi ulıwmalasqanda sonday túsinik beredi, yaǵniy: awdarma- bul ilim hám kórkem ónerdiń tábiyiy birikpesi². Demek, awdarmashı hám ilimi kúshli hám kórkem ónerdi jaqsı túsiniw kerek, ańlay alıw kerek.

Orta Aziyada sonıń ishinde Ózbekstan aymaǵında, ózbek ádebiyatında da awdarma islew procesi ádewir erte baslandı. XX ásirdiń 50-60-jıllarında bolsa rus tili arqalı kórkem awdarma islew, arqalı ózbek ádebiyatınıń rawajlanıwına sebepshi boldı. Olardıń arasında Ǵafur Ǵulam, Maqsud Shayxzada, Yusuf Shomansur, Jamal Kamal, Ibrahim Ǵafurov hám t.b basqa awdarmashılardı atap ótiw orınlı. Olar poeziyalıq shıǵarmalardı awdarıw boyınsha mektep jaratıp, olardı joqarı dárejede awdarǵan.

Ózbekstan awdarma mektebiniń atası esaplangan Ǵaybulla Salomov awdarma teoriyası hám ámeliyatı boyınsha bir qatar monografiyalar, maqalalar baspadan shıǵarıp, awdarmanıń Ózbekstanda rawajlanıwına óziniń úlesin qosqan. Sonıń nátiyjesinde XX ásirdiń 70-jıllarınan baslap tek ǵana rus tilinen emes, ingliz, nemec, ispan tillerinen de awdarma islew procesi baslanıp ketti³.

Qaraqalpaq ádebiyatı ótken bir ásir ishinde ádewir dárejede rawajlandı, túrlendi, úlkeydi. Nege degende, ilim payda boldı, al ilimniń payda bolǵan hám rawajlangan jerinde ǵana jańalıqlar, ózgerisler júz beredi. Sonıń ishinde, ádebiyattıń da rawajlanıwına túrtki bolatuǵın salalardıń biri- bul kórkem awdarma.

¹Қурбонбоев Қ. Таржима ва таржима маъсулияти. “Чулпон” номидаги нашриёт-маъна ижодий уйи. Т-2007. 4-бет.

²Kazakova. Teoriya Xudojestvennogo perevoda. 3-b

³ I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov. Tarjima nazariyasi. «Tafakkur Bo'stoni» Toshkent – 2012. 198-bet.

Qaraqalpaq ádebiyatında kórkem awdarma keshewillep rawajlanıwna qaramastan, onıń saǵaları Qazı Máwlik, S.Májitovlarǵa barıp taqaladı. Ásirese, S.Májitov rus tilin jetik bilgenligi sebepli rus ádebiyatındaǵı prozalıq shıǵarmalardı, sonıń ishinde kishi kólemdegi epikalıq shıǵarma bolǵan gúrrińlerdi júdá sheber awdarma islegen. Bul gúrrińlerdi awdarma islewdiń baslı sebebi bolsa, ol eń birinshi qaraqalpaq “Álipbe” kitabınıń jaratıwshısı boldı, al onı bolsa qızıqlı hám ıqsham ádebiy dóretpeler menen bayıtılıw zárúr boldı. Sonday-aq, Asan Begimov tárepinen de bir qatar lirikalıq qosıqlar awdarma islengen, solardıń ishinde A.Pushkinniń “Gúl” («Цветок») qosıǵın sheber awdarma islegen:

Umıtılǵanın kórdim kitap ishinde,
Iyisi joq, quwrap qalǵan bir gúldi,
Shiyin qıyal jandı biylep sol gezde,
Terbedi oy salıp biziń kewildi.
Qaysı jazda, qaysı manda óstińiz
Kóp boldı ma, aytıń sizdi kim úzgen?
Tanısbeken, qanday qolǵa tústińiz
Kitaptıń ishine nege qoydı eken?⁴

Tıp nusqa menen salıstıra otırıp, shayır awdarmashı sıpatında A.Begimovtıń Pushkin poeziyasın túsinetuǵınlıǵın hám onı jaqsı jetkere alatuǵınlıǵın bayqadıq. Eń dáslepki awdarmalardıń biri bolıwına qaramastan, kórkem awdarmanıń talaplarına ádewir dárejede juwap bere alǵan, formanıń hám mazmunınıń teńligin de saqlay alǵan:

Цветок засохший, безуханный,
Забывтый в книге вижу я;
И вот уже мечтою странной
Душа исполнилась моя.
Где цвел? Когда? Какой весною?
И долго ль цвел? И сорван кем,
Чужой, знакомой ли рукою?
И положен сюда зачем?⁵

Al, ótken XX ásirdeń ekinshi yarımınan baslap tez pát penen rawajlanıp, awdarmalaw arqalı álemniń aspanı keńeydi. Qaraqalpaq ádebiyatında hám forma hám mazmun jaǵınan sapalı, kórkem, poetikalıq awdarmalardı I.Yusupov, J.Izbasqanov, B.Genjemuratov, T.Jumamuratov, S.Ibragimov hám t.b awdardı.

Olar tek ǵana Shıǵıs ádebiyatı wákilleri menen sheklenip qalmastan, al Batıs ádebiyatı wákilleriniń shıǵarmaların da qaraqalpaq oqıwshılarına tanıstırdı. Sonlıqtan da, poeziyalıq shıǵarmalardı kóbinese shayır awdarma isleydi. Shayır sezimine tásir etiwshi nárseni durıs túsiniw, ayıra biliw qosıq degen sırlı, quramalı dúnyaǵa enisiwimizge járdemlesedi.⁶ Mısalı, Pushkinniń “Chaadaevqa” («К Чадаеву») qosıǵın I.Yusupov awdarması menen salıstırıp otırıp, shayırdıń sózlerdi mánili hám orınlı qoyıw sheberlgine tán berdik. Sebebi, ayırım qısqa buwınlı, ya awdarma islegende uzın bolıp ketetuǵın sózlerge de mánilik jaqtan da, formalıq jaqtan da uyqasın tapqan. Bul qosıq originalda 8-9 buwınlı, awdarmada 10-11 buwınlı bolıp kelgen.

Но в нас горит еще желанье,
Под гнетом власти роковой
Нетерпеливоюдушой
Отчизны внемлем призыванье.⁷

Al, awdarmada:

Boyda bıraq jiger otı sónbegen,

⁴А.С.Пушкин. қосықлар хэм поэмалар. Нөкіс, «Қарақалпақстан», 1985. 21-бет.

⁵А.С.Пушкин. қосықлар хэм поэмалар. Нөкіс, «Қарақалпақстан», 1985. 21-бет.

⁶Оразымбетов Қ. Таңдамалы шығармалары. “Қарақалпақстан”. Н-2019.

⁷Пушкин А. Избранные сочинения. «Академия», 1990.

Tagdir etse de kóp zulımlıqların,
Sháwkildegen jas kókirek jan menen,
 Tińlaymız biz Watan shaqırıqların.⁸

Bul qatardağı “Нетерпеливою душой”- **sabırsız jan**, shıdamsız jan dep awdarmalanadı. Biraq, tekstti sol turısında awdarma islegende, onıń mazmunın házirgedey bere almas edi. Jáne shayırdıń jetiskenligi - formanı da mazmun menen teń uslay alǵanlıǵında, sózler dizbeginen de únemli paydalanǵan. Bir ǵana “душой” sózine “**jas kókirek, jan**” sózleriniń qatara etip sheber qollana alıwında.

Qálegen shıǵarma awdarma islene bermeydi. Sebebi, onıń kórkemlik dárejesi anaǵurlım dárejede joqarı hám sapalı bolıwı tiyis. Túp nusqada dóretilgen hám kórkem shıǵarma sıpatında tán alınǵan shıǵarma – ol óz ómirin jasawdı dawam etedi, al awdarma islengennen soń bolsa, jáne bir ómirge, álemge tanıladı. Belgili bashqur shayırı Mustay Kárimniń sózleri menen aytqanda: “Awdarma isleniwge kórkem shıǵarmanı mıtájlik sezilgen eken, demek shıǵarma ómirin dawam etpekte”⁹. Demek ullı klassik atanǵan Pushkin poeziyası barqulla awdarmanı talap etedi.

“Xalıqlar arasındaqı mádeniy baylanıslardı, doslıq qatnasıqlardı bekkemlewde, xalıqlardıń mádeniy baylıqların óz-ara bir-biri menen almasıp ózlestiriwde ádebiy awdarma máselesi úlken áhmiyetli qurallardıń biri esaplanadı”¹⁰

Haqıyqatında da, awdarma islew arqalı, ásirese kórkem awdarma arqalı biz bir millettin, bir xalıqtın tariyxı, dástúri, mentaliteti, mádeniyatı hám olardıń dúnyatanımın úyreniwimizge boladı. Sonıń ishinde, kóp ásirlik tariyxqa iye jazba ádebiyat wákılleriniń shıǵarmaların oqıw arqalı – jańa tájriybe, qanatlı sózler dizbegin úyreniwimizge boladı.

Ullı oyshıl shayıır Gyoteniń dúnyaǵa belgili bolǵan qosıǵın qaraqalpaqshalaǵan J.Izbasqanov da awdarma boyınsha maman awdarmashı ekenligin jáne bir márte dálilley aldı. “Toǵay patshası” dep atalǵan qosıǵın ápiwayı qaraqalpaq oqıwshısı oqıp otırıp qosıqtıń naǵız qaraqalpaq shayırı dep oylawı anıq. Kórkem awdarmanıń da baslı talabı- awdarılǵan shıǵarma jatsıramay ońısp ketiwi bolıp tabıladı.

Kim ol aǵıp barar salqın túnekte,
 Asıǵar keshletken bir atlı tekte,
 Aldında balası tońıp tiǵılar,
 Ǵarrı qımtap onı, jılıtqan bolar¹¹.

J.Izbasqanov bul qosıqtı V.Jukovskiy awdarmasınan alıp awdarǵan, V.Jukovskiyden bólek rus ádebiyatında bul belgili ballada retinde tán alınatuǵın qosıqtı onlaǵan rus shayırları awdarǵan. Biraq V.Jukovskiy variantı originalǵa eń jaqın hám sátli shıqqan awdarma sıpatında tán alınǵan.

Кто скачет, кто мчится под хладною мглой?
 Ездок запоздалый, с ним сын молодой.
 К отцу, весь издрогнув, малютка приник;
 Обняв, его держит и греет старик¹².

Joqarıda keltirilgen qatarlarda J.Izbasqanovtıń shayırlıq sóz saplaw poziciyasınıń sheberligin de kóriwge boladı. Mısalı, V.Jukovskiy awdarǵan “Обняв, его держит и греет старик” degen qatarlarına “qushaqlap, onı usladı hám jılıttı ǵarrı” dep awdarmastan, al oǵan kórkemlik baǵıshlap “Ǵarrı qımtap onı, jılıtqan bolar” dep sheber túrde awdarǵan. Qazaq ádebiyatında qazaq tiline awdarǵan Maǵjan Jumabaevtıń awdarması menen salıstırıp kórsek:

⁸ Юсупов И. А.С.Пушкин хэм қосықлар. Н. “Қарақалпақстан”. 1985.

⁹Рзаева Р.К. художественный перевод обогащение культур. «Қарақалпақәдебияты» газетасы, 2019-жыл,1-сан. 3-бет.

¹⁰Сағийтов И. Әдебият хэм дәуір. “Қарақалпақстан”-1988. 225-бет.

¹¹ Ж.Избасқанов. Ақ қуслар. Нөкіс, «Қарақалпақстан». 2014. 611-бет.

¹² <https://rupoem.ru/gete/kto-skache>

Qarańǵı salqın tünde kim,
Ayaqtamay jeledi?
Janında jas ulı bar,
Jolawshı jortıp keledi,
Ákesine dirildep
Tıǵıldı bir waq náreste
Qushaqtap qısıp balasın
Jılıtadı qart áke¹³

Qosıq buwınları da qısqa buwınlarǵa qurılǵan, degen menen bul awdarma da sátli shıqqan. J.Izbasqanovtıń sheberlik tárepi de originaldaǵı dál forma hám mazmundı saqlap bere alıwı, yaǵniy belgili ilimpaz Lotmannıń pikirleri menen bekkemlesek: “Tekstti jaqsılaw túsiniw hám onıń arǵı tórkinin qalay kelip shıqqanın biliw ushın birinshi gezekte onıń ishki qurılısına, strukturasına itibar beriw kerek. Onıń strukturasını tallaw arqalı biz kútken nátiyjege erisemiz”¹⁴.

Atlı shawıp emes, keler qanatlap,
Bala árman menen shırlaydı datlap,
Ǵarrı jetip irkti at basın áste,
Qolda jatar edi jansız náreste¹⁵.

Bul qatarlar rus tilindegi variantında:

Ездок оробелый не скачет, летит;
Младенец тоскует, младенец кричит;
Ездок подгоняет, ездок доскакал...

В руках его мертвый младенец лежал[<https://rupoem.ru/gete/kto-skache>]. Qosıqtıń ekinshi qatarın oqıp otırıp, sol jan táslim etip atırǵan balanıń psixologiyasını kóz aldımızǵa keltiriwmizge boladı. Al, J.Izbasqanov bolsa portret hám peyzaj janrınıń asa ketken sheberi ekenin qaraqalpaq ádebiyatında óz ornına iye qosıqlar arqalı biliwimizge boladı.

Demek awdarma islew arqalı biz sonı bayqawımızǵa boladı, awdarma- bul shayı, jazıwshı yaqı awdarmashı (dilmash) ushın óz aldına planeta. Onı úyreniw arqalı jańasha kóz-qaras, pikirler, ideyalar jıynaydı. Qaraqalpaq ádebiyatında da awdarmanıń jiyi isleniwi, onıń túrleriwine, rawajlanıwına úlken imkaniyat jaratadı. Awdarma menen shuǵıllanǵan dóretiwhshiniń talǵamı da joqarılaydı, sannan sapaǵa ótiwdi abzal kóredi.

¹³<https://www.chitalnya.ru/work/1709763/>

¹⁴Ю.М.Лотман. Структура художественного текста. М., «Искусство». 1970, 384 стр.

¹⁵ Ж.Избасқанов. Ақ қуслар. Нөкіс, «Қарақалпақстан». 2014. 611-бет.